

omdat Jezus een daad aan hen gedaan had. Jezus had hun het verstand geopend.

Voor wie het werk des Heiligen Geestes aan de eigen ziel kent, ligt hierin niets vreemds, want zoo als het toon den wandelaars op den weg naar Emmaus verging, vergaat het nu nog een ieder, die van zijn God „verlichte oogen des verstands“ ontvangt. Eerst had zulk een wel van 't geloof gehoord, wel van Jezus vernomen, wel soms in de Schrift getuurd, maar hij zag niets. Of liever, wat hij zag, 't waren alle vreemde trekken, lijnen en figuren, die hem geheel onnatuurlijk en tegenstrijdig voorkwamen. Het sprak hem niet toe. Hij kon er niet in komen. Hij kon 't niet aannemen. En zoo bleef hij tegen den Christus en tegen de Schrift overtuigd. Legendes, fabels en geen waarheid! En hij was te beschafte, te ontwikkeld, om met zulke oogerijmdheden mee te gaan. Half spottend liep hij van de Heilige Schrift weg.

Maar nu komt er een later oogenblik, er gebeurt iets in zijn ziel, er wordt iets logemaakt in zijn geest, zijn oogen zien anders, en nu trekt en boeit diezelfde Schrift hem even sterk, als ze hem eerst afstootte; en nu knielt hij in aanbidding neer voor datzelfde Christusbeeld, dat hem eerst zoo ongerijmd voorkwam. Wat hij eerst niet zag, ziet hij nu zoo klaar en duidelijk voor zich. Wat eerst streed met zijn hart, voelt hij nu dat juist bij zijn hart past. Zoals hij 't nu ziet, zoo en zoo alleen is het hem natuurlijk. En nu is omgekeerd de wereld hem 't beeld van gadoose verwarring geworden. Het is alles voor hem omgekeerd. In die Schrift en in dien Christus ziet hij nu niet anders dan volle, klare waarheid, en al wat buiten de Schrift en buiten den Christus ligt, lijkt hem ondenkbaar. Juist zoals op den weg naar Emmaus Jezus heeft hem 't verstand geopend. Hij ziet nu anders. Hij denkt nu anders. Hij oordeelt nu anders. Tot dusver zei hij ja en Amen op de wijsheid der wereld. Nu is die wijsheid der wereld hem dwaasheid geworden, en nu komt er maar één echo uit zijn hart op, een volmondig, een blijdelijk, een heilich, een warm ja en Amen op die wonderbare Schrift.

Dat is opstanding in de ziel. Eerst blind voor de waarheid. Toen het hart brandende, of toch die Christus de waarheid niet zoo zijn. En nu 't licht in het oog gevallen, het verstand geopend, en thans alle mensch leugachtig, en die Christus alleen de weg, de waarheid en het leven.

Maar alzo gebonden aan de Schrift. Eerst „onverstandig en te laag van hart, om die Schrift te kunnen gelooven, vooral om te kunnen gelooven hoe de Heiligen Geest voortgegaan had, dat de Christus alle deze dingen moest lijden, en alzo in zijn heerlijkheid ingaan“. Maar nu „opent de Christus het verstand“. En „begonnen hebbende van Mozes en van al de profeten, legt Jezus hem nu uit, in al de Schrift, hetgeen van hem geschreven was.“

In die Schrift leeft het Messias-program. En zoo als dit program van het lijden en de opstanding van Messias in de Schrift stond, zoo moest het vervuld worden. „Alzo is er geschied, en alzo moest de Christus lijden en van de dooden opstaan ten derden dage“ (Luk. 24: 46). Zoo sprak hij toen tot zijn toonmalige discipelen. Zoo spreekt hij nu nog tot zijn discipelen van thans.

Geen geestelijke dweparij, die zelf veraint hoe 't zij moest, en dit met wilde fantasie aan de Schrift aanpast. Neen, de Schrift als het program. En zoo moest het komen. En zoo is het gekomen. En daarom altoos weer naar de Schrift terug, zoo ge den Zoon des menschen verstaan wilt.

Natuurlijk moest het niet zoo zijn omdat het daar in de Schrift in veelal raadselachtige taal te boek was gesteld. De grond waaruit 't alles opkwam, lag in het Raadselbesluit Gods. Maar juist van dat Raadselbesluit weten we niets. Alleen de Schrift openbaart het ons. En daarom ligt de Schrift, onder alle geschriften der wereld, als een geheel eenig, heilige oorkonde voor ons. Het is het heilige boek, dat God aan de wereld gaf. Een Schriftuur, waar al wat uit de wereld is, tegen roept. De mensheid, zoolang zijn verstand niet geopend is, kan verstaan. Wat een werking van den Heiligen Geest bijhoort, zoo ge er met uw ziel in zult dringen. Die u vreemd, die u ongerijmd blijft, zoolang u 't verstand niet geopend is. Maar die ge, als Jezus u het verstand opent, uit de hand van uw God aanneemt als het heilige boek, dat past bij uw schuldig zelfbesef, dat past bij uw eijge bestemming, dat past bij den doort van uw hart.

Of Jezus heeft uw verstand geopend, of u verstand ligt nog in de windelen der wereld gewonden. Zoo het laatste, dan stoot die Schrift u af, dan spot ge met haar ongerijmdheden, dan is zelfs een boek van Zola u liever. Maar heeft Jezus uw hart geopend, dan is diezelfde Schrift u het Woord geworden, waarin en waarmee u God u toesprekt, en... gij zijt enkel luisterend oor.

Amsterdam, 8 April 1909.

De eischen der hygiëne doen zich ook op het gebied der Kerk gelden, en van meer dan een zijde dringt men er op aan, dat bij het Avondmaal het drinken uit één beker zal nagelaten worden, om het gevaar van besmetting te voorkomen. Met name wijst men er op, hoe licht de tuberculose op deze wijze kan overerven, en waar de Schrift tegen deze schrikkelijke krankheid, die jaarlijks zoovele slachtoffers eischt, door de mannen der wetenschap met alle kracht wordt ter hand genomen, daar acht men, dat de Kerk niet achterwege mag blijven. In verschillende Kerken is dan ook het gebruik van den eenen Avondmaalsbeker reeds afgeschaft en door dat van kleine bakers voor elken Avondmaalszanger vervangen, terwijl men in andere Kerken den Avondmaalsbeker met verschillende opeening voorzien heeft, zodat niet meer dan één persoon uit dezelfde opeening behoefte te drinken.

Nu is dit vraagstuk zeker zeer teer en kiesch. Aan de eene zijde toch mag niet vergeten worden, dat de eischen des hygiëne dikwijls zeer overdreven zijn. Er is een tijd geweest, dat men tegen het vroeg doopen der kinderen opkwam, omdat in ons rijk klimaat de kleine kinderen zoo licht bij den tocht naar de Kerk een koude konden vatten en uit deze verkoudheid zich een longontsteking kon ontwikkelen. Toch is men allengs hiervan teruggekomen, en tegenwoordig zal geen dokter, behalve wanneer het kind zeer zwak is, den vroegen

doop ontraden, mits maar behoorlijke voorzorgen in acht worden genomen. En zoo zijn er thans ook veel doctoren, die wegens het gevaar van besmetting het kussen afkeuren, maar behalve in enkele Amerikaanse kringen heeft men daarom deze uiting van liefde nog niet afgeschaft. En al zal zeer zeker een vader of moeder, die aan tuberculose lijdt, voorzichtig moeten zijn, toch zou het al te draconisch wezen om uit angst voor mogelijke besmetting, aan alle ouders dit teken van ouderlijke liefde te verbieden. Het gevaar van besmetting geheel te voorkomen, is bovendien ook niet mogelijk. Men zou dan geen brood uit de handen van een bakker, geen vleesch van een slager mogen aannemen zonder certificaat, dat de bakker en slager geheel gezond waren. Men zou in geen wagen of tram mogen plaats nemen zonder eerst zijn zitplaats gedesinfecteerd te hebben. Men zou op straat niet meer mogen wandelen zonder een afsluiting voor mond en neus te dragen, om te beletten, dat tegelijk met het opgewaarde zand ook allerlei bacteriën in neus- en mondholte binnendringen. En waar het leven aan de overdueren eischen der hygiëne zich niet onderwerpt, omdat het dit niet kan, daar moet men voorzichtig wezen met terstond deze eischen als wetten op de Kerk van toepassing te willen verklaren. Een absoluut hygiënisch leven is een utopie.

En dit geldt hier te meer, omdat men wel heeft toe te zien, dat men ter wille van zulk een hygiënische pruderie niet te kort doet aan de symboliek van het Avondmaal. Onze Heiland heeft aan het Avondmaal met zijne discipelen uit één drinkbeker gedronken en daarbij uitdrukkelijk gezegd: *Drinkt allen daaraan*. En als de Apostel Paulus in I Cor. 10 zegt: *De drinkbeker der dankzegging, dien wij dankzeggende zegenen, is deze niet eene gemeenschap des bloeds van Christus? Het brood, dat wij breken, is dat niet eene gemeenschap des lichaams van Christus? En daarop volgen laat: maar één brood is het, zoo zijn wij velen één lichaam, dewijl wij allen één brood deelachtig zijn, dan volgt daaruit zeker, dat wij ook allen één drinkbeker deelachtig moeten zijn, opdat juist door dat eten van één brood en dat drinken uit één beker de eenheid van de gemeente van Christus als 't ware zichtbaar worde uitgedrukt.*

Maar al zouden we daarom van het gebruik, door Christus ingesteld en door de Kerk aller eeuwen onderhouden, niet gaarne afwijken, waar tot dusverre elk afdoend bewijs ontbreekt dat dit gemeenschappelijk drinken uit één beker metterdaad zoo groote gevaren met zich medebrengt, — toch volgt daaruit niet, dat de kerkeraad bij het Avondmaal niet meer dan dusverre op de eischen der hygiëne behoort te letten. Zelfs aarzelen we geen oogenblik uit te spreken, dat waar bepaald gevaar van besmetting metterdaad aanwezig is, de symboliek van het drinken uit één beker voor den eisch der hygiëne wijken moet. Ook hier geldt het woord van Christus, dat de Sabbat is om den mensch en niet de mensch om den Sabbat; zoo is ook het Sacrament om den mensch en niet de mensch om het Sacrament. En nog veel minder mag, om een symbolische handeling bij het Sacrament vol te houden, de gezondheid van velen in gevaar worden gebracht.

Vandaar dat in de Gereformeerde Kerken steeds als regel heeft gegolden, dat men personen, die aan een besmettelijke ziekte leden, afzonderlijk liet communiceren. Nu kende men oudtijds den aard der besmettelijke ziekten niet zoo goed als thans, en vandaar, dat men deze voorzorgsmaatregelen alleen nam voor die ziekte, die toen als gevaarlijk voor besmetting beschouwd werd, namelijk de melaatsheid. De Synode van Middelburg, 1581, behielden, gaf op de vraag: op wat wijze de melaatschen ten Avondmaal des Heeren toe te laten zijn, ten antwoord: „alzo, dat men hen zou laten communiceren of in een hoek van het kerkgebouw alleen, daar het geschieden kan, of aan de gemeene tafel ten allerlaaste.“ De bedoeling was dus blijkbaar om te maken, dat de drinkbeker, waaruit zij dronken, niet daarna weer door anderen zou worden gebruikt. Het gevaar van zulken besmetting door den Avondmaalsbeker is dus wel degelijk doorzien, en onze Gereformeerde Kerken hebben gezorgd, dat het gevaar van besmetting werd afgewend. Daarmede hebben onze Gereformeerde Kerken geheel in overeenstemming met Gods Woord gehandeld; want God heeft onder Israël juist de strengste maatregelen voor geschreven om het gevaar van besmetting te voorkomen. Nu men tegenwoordig weet, dat veel meer ziekten dit gevaar van besmetting opleveren dan de melaatsheid, moet dus de vraag wel opkomen, of deze zelfde maatregel niet ook op lijdens aan andere besmettelijke ziekten behoort te worden toegepast. Indien de doctoren metterdaad van overtuiging zijn, dat de tuberculose door het drinken uit één drinkbeker, ook al geschiedt dit slechts een enkele maal, overgeplant kan worden, dan is er zeker reden voor de Kerken om de vraag ernstig onder de oogen te zien, of bekende lijdens aan deze ziekten niet uit een afzonderlijk drinkbeker behooren te worden voorzien. Deze medische vraag kan niet door ons of door de Kerken zelf, maar alleen door de mannen der medische wetenschap worden uitgemaakt. Ook zal men daarbij niet op het getuigenis van een of anderen dokter moeten afgaan, die met bacteriën-vrees bevangen is en voor de symboliek van het Avondmaal zeer weinig voelt. Maar indien de mannen der wetenschap eenparig het gebruik van één drinkbeker in zulke gevallen gevaarlijk achten, en onze Christelijke doctorenstemmen met dat oordeel in, dan mag de vrees dat we zulk een kranke daardoor pijnlijken zouden aandoen, niet terughouden van een maatregel, die in het belang der overigen nood-

sakelijk zou zijn. En in elk geval is het dan toch veel beter, de lijdens aan zulke besmettelijke ziekten afzonderlijk te laten communiceren uit een voor hen bestemde drinkbeker, dan dat men de geheele symboliek van het Avondmaal prijs geeft, door uit vrees voor mogelijke besmetting allen uit aparte bekertjes te laten drinken.

En hierbij zou het zeker ook aanbeveling verdienen, gelijk dit trouwens in de meeste groote Kerken wel reeds gebruik is, om de drinkbekers na elken rondgang behoorlijk te reinigen. Wanneer de diakenen, die de bakers terugbrengen en op nieuw vullen, met een spons, die telkens behoorlijk afgewassen wordt, den rand van den beker goed reinigen en dien daarna met een schoenen doek afvegen, dan wordt daardoor veel, wat niet alleen door het gevaar van besmetting, maar ook om andere redenen aanstoot zou kunnen geven, voorkomen. Bij het Avondmaal moet niets het heilig gevoel der gemeenschap met Christus storen. En als de beker door het veelvuldig gebruik, zonder behoorlijk gereinigd te worden, in een toestand verkeert, die een gevoel van weerzin onwillekeurig opwekt, dan schaaft dit aan de werking van het heilige Sacrament. Het is hier dus niet alleen een eisch van gezondheid of van reinheid, dien de Kerk heeft te behartigen. Het geldt hier ook een geestelijk belang. Men vergeet toch niet, dat het aasdrinken uit één beker, in de dagen van Christus algemeen gebruikelijk, in onze dagen zoo goed als nooit meer voorkomt. Zelfs aan een familiësch, waar ouders en kinderen sijn aan zinneten, heeft ieder zijn eigen glas of beker, waar hij uit drinkt. Te drinken uit het glas van een ander, zelfs al is dat glas door een vader of broeder gebruikt, doet men liever niet. Vandaar dat voor ons dat drinken uit één drinkbeker met vele anderen aan den Avondmaalsdich iets ongewoons is, dat zoo licht storend werken kan en onaangename gewaarwordingen kan opwekken. Des te meer heeft de Kerkeraad daarom toe te zien, dat zooveel mogelijk voor reinheid van den beker gezorgd wordt, en dit kan het best geschieden door na elken rondgang den beker behoorlijk te reinigen.

De tweede publicatie, waarop we het oog hadden, toen we een vorig maal waar schuwden tegen machtsverschrijding door onze Deputaten, is het schrijven van Deputaten voor de Zending onder de Joden, dat aldus luidt:

Aan de Geref. Kerken in Nederland.

De Deputaten op de laatste Generale Synode benoemd, in zake de Zending onder de Joden, brengen het volgende ter uwer kennis.

Met de door die Synode gestelde conditie, kon geen der benoemde Deputaten de benoeming aanvaarden.

Dit heeft de financiële administratie zooda die reeds door de Synode van Middelburg werd geëischt, en die nu door de Deputaten zelf zou moeten geschieden.

Waar echter de zaak van de Zending onder de Joden daaronder niet lijden mag, hebben Deputaten hun naam aanvaard, onder voorwaarde, dat zij zich het recht voorbehouden de financiële administratie aan iemand buiten hen op te dragen.

Hiervoor hebben Deputaten benoemd den Heer: N. Kooijs, waarmede Penningmeester aan allen de Kerken verzocht worden hunne bijdragen te zenden. Zijn adres is: *Haringvliet 101, Rotterdam*.

De Deputaten verder overtuigd van het groot belang van dezen arbeid der Zending onder de Joden, hebben de E. Kropveld verzocht hem met zijn gewaardeerd advies te blijven dienen. Daarnaast kwam ook veelvuldig voor, en deze zegenroet was wel het meest in gebruik: *vrede zij u of vrede zij den uwen huise* (Gen. 43: 23, I Sam. 25: 6 enz.) Christus schrijft zijn discipelen dan ook uitdrukkelijk voor, wanneer Hij hen uitzendt om het Evangelie te prediken, in elk huis, waar ze binnentraden, de bewoners aan te spreken met de woorden: *vrede zij den uwen huise* (Luc. 10: 5).

En als de Heiland na zijne opstanding voor 't eerst in den kring zijner discipelen verscheen, is het eerste, wat Hij tot hen zegt: *vrede zij u allen* (Luc. 24: 36). Ongetwijfeld zullen ook de Apostelen, wanneer ze optraden in de gemeente, wel met zulk een vredegroet begonnen zijn. Het vaststaande gebruik, dat bijna in alle brieven der Apostelen wederkeert, om genade en vrede toe te bidden aan degenen, voor wie deze brief bestemd is, schijnt wel met deze liturgische gewoonte in verband te staan.

In de oude Christelijke Kerk is deze zegenroet overgegaan, ook al bond men zich daarbij niet letterlijk aan de woorden dezer Apostolische groetenis. Uit de oudste liturgie der Kerk blijkt zelfs, dat er op dit stuk volstrekt geen eenparigheid bestond en blijkbaar elke Kerk haar eigen formule gebruikte. In de zoogenaamde „Apostolische Kerkenordering“, waarin wel een der oudste liturgische formulieren ons bewaard bleef, zegt de Dienaar: „De genade van onzen Heere Jezus Christus, de liefde Gods en des Vaders, en de gemeenschap des Heiligen Geestes zij met u allen“, welke formule blijkbaar ontleend is aan II Cor. 13: 13. In de liturgieën van de Kerken van Jerusalem en Alexandrië, die evenzeer een zeer oud karakter vertoonen, luidt de begroeting veel korter: „vrede zij u allen“, blijkbaar ontleend aan Luc. 24: 36. Terwijl de Kerk van Rome haar zegenroet ontleend aan het Oude Testament: „De Heere zij met u allen“ (Ruth 2: 4). Het gebruik bracht mee, dat op elk dezer begroetingen de gemeente altoos antwoordde: „en met uwen geest“.

Aanvankelijk nu was zeker het gebruik om met dezer zegenroet de saamkomst der gemeente te openen, maar toen de liturgie zich rijker ontwikkelde, kwam deze zegenroet allengs op de tweede plaats te staan en werd hij voorafgegaan door een afzonderlijk *votum*, soms zelfs door twee vota. In de Roomsche liturgie, gelijk die ook heden nog gebruikt wordt, is de zegenroet als 't ware midden in den liturgischen dienst opgenomen, keert hij telkens bij gewichtige handelingen terug en wordt hij zelfs tot zevenmaal uitgesproken, waarin men dan een aanduiding ziet van de zevenvoudige mededeeling van den Heiligen Geest. De godsdiensttoefening vangt daarentegen aan met de woorden: *In den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes*, terwijl daarop iets later, als tweede *votum*, volgt: *Onze hulpe is in den naam des Heeren, die hemel en aarde geschapen heeft*.

De Synode benoemde hem daarom niet als deputaat, maar wees een ander aan. En thans gaan deputaten eigenmachtig De Kropveld tot eere-voorzitter benoemen en wijzen hem daarmede een plaats in hun college aan. Nu is de benoeming van eere-voorzitters in ons kerkelijk leven een nieuwigheid, die we allermint aanbevelingswaardig achten. Maar ook afgezien daarvan staat vast, dat de Synode alleen deputaten kan aanwijzen, en deputaten zelf hebben geen macht of bevoegdheid om hun getal te vermeerderen, en nog veel minder om eere-voorzitters te benoemen. Ze zijn uitvoerders van de besluiten der Synode, maar eigen macht hebben ze niet. En vooral in dit geval, waar De Kropveld zich publiek tegen de besluiten der Synode verzet, maakt deze benoeming een pijnlijken indruk.

Het doet ons leed deze dingen te moeten zeggen. Maar zwijgen zou hier schuldig zijn. En bij alle waardeering voor den ijver en de belangloze toewijding van onze deputaten aan de zaak der Kerken, mocht toch een woord van waarschuwing niet achterwege blijven, waar deze daden publiek geschied zijn, en ze naar onze overtuiging met de beginselen van ons Gereformeerd Kerkrecht niet in overeenstemming zijn.

De zegenroet.

In enkele Kerken bestaat nog altoos geschil over de vraag, hoe de zegenroet bij den aanvang der godsdiensttoefening eigenlijk luiden moet. Een bepaald voorbeeld daarvoor biedt de liturgie onzer Kerken niet. Meestal ontleent men de woorden van deze bede aan den groot, waarmede de Apostelen hun brieven aanvangen. En waar nu in dezen Apostolischen groet gemeenlijk alleen God de Vader en de Heere Jezus Christus genoemd worden, maar de vermelding des Heiligen Geestes achterwege blijft, zijn sommigen van oordeel, zich letterlijk aan dit Apostolisch voorbeeld te moeten houden, „omdat men aan Gods Woord niet af of toe mag doen“, terwijl anderen verklaren, dat de Heilige Geest er uitdrukkelijk bij zal genoemd worden, „omdat daardoor eerst de volle belijdenis der Drieëenigheid Gods tot haar recht komt“.

Al is dat geschil nu niet van zooveel belang, toch kon het goed zijn deze liturgische quaestie eens uit de Schrift en de historie der Kerk toe te lichten, om daardoor dan tegelijk het antwoord op deze vraag te vinden.

In de eerste plaats merken we dan op, dat het gebruik, om den Dienaar des Woords een zegenroet op de lippen te leggen bij de saamkomst der gemeente, reeds zeer oud is. Waarschijnlijk alzoet zich dit gebruik aan bij de Israelitische gewoonte om elkander met zulk een zegenbede te begroeten. Zoo zegt Boaz tot de maaiers op het veld: De Heere zij met u allen! en de maaiers antwoorden daarop: De Heere zegne u! (Ruth 2: 4). Uit Richteren 6: 12 en Luc. 1: 28 blijkt, dat dit: *De Heere zij met u* ook door de engelen gebruikt werd, om den genen, aan wie zij verschenen, te begroeten. Daarnaast kwam ook veelvuldig voor, en deze zegenroet was wel het meest in gebruik: *vrede zij u of vrede zij den uwen huise* (Gen. 43: 23, I Sam. 25: 6 enz.) Christus schrijft zijn discipelen dan ook uitdrukkelijk voor, wanneer Hij hen uitzendt om het Evangelie te prediken, in elk huis, waar ze binnentraden, de bewoners aan te spreken met de woorden: *vrede zij den uwen huise* (Luc. 10: 5).

En als de Heiland na zijne opstanding voor 't eerst in den kring zijner discipelen verscheen, is het eerste, wat Hij tot hen zegt: *vrede zij u allen* (Luc. 24: 36). Ongetwijfeld zullen ook de Apostelen, wanneer ze optraden in de gemeente, wel met zulk een vredegroet begonnen zijn. Het vaststaande gebruik, dat bijna in alle brieven der Apostelen wederkeert, om genade en vrede toe te bidden aan degenen, voor wie deze brief bestemd is, schijnt wel met deze liturgische gewoonte in verband te staan.

In de oude Christelijke Kerk is deze zegenroet overgegaan, ook al bond men zich daarbij niet letterlijk aan de woorden dezer Apostolische groetenis. Uit de oudste liturgie der Kerk blijkt zelfs, dat er op dit stuk volstrekt geen eenparigheid bestond en blijkbaar elke Kerk haar eigen formule gebruikte. In de zoogenaamde „Apostolische Kerkenordering“, waarin wel een der oudste liturgische formulieren ons bewaard bleef, zegt de Dienaar: „De genade van onzen Heere Jezus Christus, de liefde Gods en des Vaders, en de gemeenschap des Heiligen Geestes zij met u allen“, welke formule blijkbaar ontleend is aan II Cor. 13: 13. In de liturgieën van de Kerken van Jerusalem en Alexandrië, die evenzeer een zeer oud karakter vertoonen, luidt de begroeting veel korter: „vrede zij u allen“, blijkbaar ontleend aan Luc. 24: 36. Terwijl de Kerk van Rome haar zegenroet ontleend aan het Oude Testament: „De Heere zij met u allen“ (Ruth 2: 4). Het gebruik bracht mee, dat op elk dezer begroetingen de gemeente altoos antwoordde: „en met uwen geest“.

Aanvankelijk nu was zeker het gebruik om met dezer zegenroet de saamkomst der gemeente te openen, maar toen de liturgie zich rijker ontwikkelde, kwam deze zegenroet allengs op de tweede plaats te staan en werd hij voorafgegaan door een afzonderlijk *votum*, soms zelfs door twee vota. In de Roomsche liturgie, gelijk die ook heden nog gebruikt wordt, is de zegenroet als 't ware midden in den liturgischen dienst opgenomen, keert hij telkens bij gewichtige handelingen terug en wordt hij zelfs tot zevenmaal uitgesproken, waarin men dan een aanduiding ziet van de zevenvoudige mededeeling van den Heiligen Geest. De godsdiensttoefening vangt daarentegen aan met de woorden: *In den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes*, terwijl daarop iets later, als tweede *votum*, volgt: *Onze hulpe is in den naam des Heeren, die hemel en aarde geschapen heeft*.

Dat alles moest kortelijk worden medegedeeld om te doen zien, hoe onze Reformatoren de inrichting van den eere-dienst vonden, wat zij daaruit overnamen en welke veranderingen zij daarin hebben aangebracht. In de Lutherische Kerk hield men zich over 't algemeen aan de volgorde der Roomsche liturgie. Ook Zwingli deed dit aanvankelijk, want zijn doopsformulier begint met de woorden: *In den name Gods. Onze hulpe staat in den naam des Heeren, die hemel en aarde geschapen heeft*. Maar de Zwitsersche Kerken lieten al spoedig dit *votum* vallen en vervingen het door de Apostolische zegenbede: *Genade, barmhartigheid en vrede zij u van den Vader en onzen Heere Jezus Christus*, en ook de liturgie van de Palts schrijft, diezelfde woorden voor bij den aanvang der godsdiensttoefening. Calvijn daarentegen heeft in zijn liturgie dezer zegenroet niet, maar stelt in plaats daarvan het *votum* uit Psalm 124: *Onze hulpe is in den naam des Heeren enz.* Dat gebruik is ook in onze liturgie gevolgd, en vandaar dat allen dit *votum* in onze liturgie voorkomt en de zegenroet ontbreekt. Men kan dit zien, als men de Christelijke gebeden opslaat, die in onze liturgie voorkomen, want daar staat: *Bede bij den aanvang van de saamkomst der gemeente en daarop volgen alleen de woorden uit Psalm 124*. Wie streng aan de liturgie onzer Kerken zich houden wil, zou dus alleen dit *votum* mogen uitspreken. Want de zegenroet komt evenmin als in Calvijn's liturgie in onze liturgie voor. Het voorbeeld van Calvijn heeft den doorslag gegeven, wat wel het duidelijkst daaruit blijkt, dat onze liturgie, die overigens trouw naar de liturgie van de Palts bewerkt is, juist op dit punt van de Palts liturgie afwijkt.

Toch zouden we op dit punt niet gaarne al te rigoristisch willen wezen. De historie leert, dat onze Kerken steeds zekere vrijheid hebben gelaten. Gelijk Voetius in zijn Pol. Ecl. t. I p. 518 meedeelt, waren verschillende predikanten reeds in zijn dagen gewoont, om in plaats van het bekende *votum* uit Psalm 124, den Apostolischen zegenroet te gebruiken en werden de woorden daarvoor meestal aan II Cor. 13: 13 ontleend. „De vroeger gevolgde gewoonte om de gemeente te begroeten met de woorden van den Apostel uit II Cor. 13: 13 (zooda ons bleek, was dit metterdaad een zeer oud gebruik, dat reeds in de „Apostolische Kerkenordering“ werd voorgeschreven) wordt ook heden nog door sommigen onzer Dienaren niet ten onrechte gevolgd, die deze woorden in de plaats stellen van de formule: *Onze hulpe is in den naam des Heeren enz.*, welke laatste formule de meeste Dienaren gewoon zijn uit te spreken, zoodra ze op den kansel de handeling zullen aanvangen en die aan de vermaning tot het gebed voorafgaat“. Blijkbaar waren er enkele overdreven rigoristen die deze afwijking van onze liturgie afkeurden. Voetius komt hiertegen op en laat er daarom op volgen: „Maar zij die hunne gemeente bij het saankomen begroeten met de woorden uit II Cor. 13: 13 of andere daarmee gelijkstaande zegenbeden uit Rom. 1: 7 of uit de andere brieven, zullen gemakkelijk kunnen aantoonen uit Luc. 10: 5 en uit de zegenroeten der Apostelen, die in het begin hunner brieven te vinden zijn, dat ze niets onbehoorlijks doen. Men zie de brieven aan de Rom., Cor., Gal. enz. Want wat terecht geschiedt per brief, waarom zou dat niet mogen geschieden met de levende stem in tegenwoordigheid van de vergaderde gemeente?“ Men ziet hieruit, op hoeveel tegenstand dit gebruik destijds nog stuitte. „Indien derhalve, zoo gaat Voetius voort, op de rechte manier tot onderlinge opbouw en terwille de ziel zich verheft tot God, gezegd wordt: de genade van onzen Heere Jezus Christus enz. of: vrede zij u allen of iets dergelijks, zoo keuren we dit niet af, al leggen wij niet gelijkelijk aan allen de verplichting op om een dergelijke uitdrukkelijke begroeting aan de kerkelijke bebedeling te laten voorafgaan. Het is voldoende met een enkel woord te hebben aangetoond, dat er niets vreemds of ongeordens geschiedt door die Dienaren, die de woorden van II Cor. 13: 13 gebruiken in plaats van de gewone en meestal gebruikte formule uit Psalm 124. Aan een legelijk moet hierin vrijheid worden gelaten, dat hij naar gelegenheid van tijd, plaats en toehoorders, die formule kiest...“ 't meest tot opwekking van de godsdienstige aandacht strekt.“

Dit ietwat breede citaat van onze grootmeester in het Kerkrecht moge verontschuldigd worden, waar het dient niet alleen om historisch te doen zien, hoe de zegenroet in zwang is gekomen en welke formule men daarbij aanvankelijk in onze Nederlandsche Kerken koos, maar ook omdat er blijkt, hoezeer Voetius er voor ijvert den Dienaar des Woords in zulke zaken zooveel mogelijk vrijheid te laten. Al heeft Voetius daarbij wellicht niet genoegzaam rekening gehouden met den liturgischen eisch, dat men voor deze *verba solemnitas* een vasten vorm moeten kiezen om subjectieve willekeur van den Dienaar te voorkomen, toch heeft hij zeker recht, wanneer hij er voor waarschuwt niet te veel aan een bepaalde formule te hechten. De Gereformeerde Kerk heeft nooit de kracht eener handeling in magischen zin van zekere woorden laten afhangen, gelijk de Kerk van Rome doet. Hoofdzak was, dat zulk een formule in overeenstemming was met de Schrift en tot stichting der hoorders diende kon.

Met name geldt dit ook van den zegenroet, want als men de brieven der verschillende Apostelen nagaat, dan blijkt dat de zegenbede volstrekt niet door allen en altijd in dezelfde bewoordingen is uitgedrukt. Het meest standvastig is deze formule nog bij den Apostel Paulus, die meestal zijn brieven begint met de woorden: *genade zij u en*

vrede van Jezus Christus I Cor. 1: 3; I Timon vs. 3 af. Zoo at van den Heere Jezus Christus behalve geheid toege 1: 3) en I van den H maker (Tit En nog heid bij d Petrus zeg genade en Petrus 1: zendbrief v van God 1: 2) Ju Petrusbrief hartigheid vldigd (v Jezus Christus Johannes 1: hij in zijn barmhartig God den Christus, en in liefde de zegen in de Ope u en vrede die homen voor Zyne die de ght uit de da der aarde.

Uit den woordingen meente in wel, hoe een bepa daaron o aan Gods men zich mule van nade en v heid en l toegebede onze Vad allen ge Openb. 1 en den 2 want de z zijn, zijn van den H Het is niet af te l des Woort lijke aan d houden, e Jezus Christ daarin een van den eigenlijk richten, d het begin nooit afz hier in e dan, dat persoon v en met tweede p wegating persoon e en vrede Zoon en l het niet b hier, even God Drie de bron i en vrede van Jezus daarmede van den vloeden k Zaligma bde dan leiding ge ontkennen Geest sch Maar i min af te er wel bij selve ga woonte, e uit II Co aanbevel bede aan komt, en bij het i elnde der met dea het karaa geen ver het einde in den i de geme in II Co onzen H van God des Heil waarom den aanv bij den den Apo Versch beide fo meer de de bron alleen d ons toek de drie l uitdrukke werke de gena tot ons kan ze door de Het is e in overe men den barmhart onzen i Heere i Geestes.